

Na vinici Páně mezi indiány

Jezuitský řád si většina lidí u nás spojuje hlavně s „Temnem“ Aloise Jiráska. Ve skutečnosti za sebou jezuité zanechali mnoho pozoruhodných stop, k nimž patří i dobrodružné působení mezi americkými indiány. Jak si při něm počínali misionáři z české provincie?

▶ Připravila Mgr. Lucie Jahodářová

V duchu svého hesla „*K větší slávě boží*“ šířili jezuité křesťanství doslova po celém světě. Obzvláště významné byly jejich misie v Americe, v kterých se snažili vybudovat ideální společnost. O překážkách, jež museli překonávat mezi domorodými obyvateli v Novém světě, hovoří historička Markéta Křížová.

Tovaryši v Novém světě

? Mohla byste přiblížit řád Tovaryšstva Ježíšova? Zabýval se hned od počátku misijní činností mezi pohaný?

Tovaryšstvo Ježíšovo bylo jedním z duchovních uskupení, která vzešla z kvasu reformace a následné protireformace. V českém prostředí se jezuité hodně prezentují jako nástroj protireformace, ale víceméně měli stejnou motivaci jako Martin Luther. Usilovali také o reformu katolické církve, až na to, že Luther nakonec dospěl k závěru, že reformovatelná není a je třeba se od Říma odříznout. Jezuité naopak zvolili cestu úzké spolupráce. Navíc silně působilo setkání se zámořím – období zámořských objevů naprosto zásadně zpochybnilo dosavadní obraz světa. Mám takovou soukromou teorii, že reformace s tímto obdobím souvisí. Nejsou na to žádné konkrétní důkazy, ale ten otřes musel být strašný.

Ještě před oficiálním ustavením se první tovaryši dali dohromady s velmi tradičním cílem, konkrétně poutí do Jeruzaléma a misemi mezi muslimy kolem Božího hrobu. Velice rychle se ale začali věnovat sociálním záležitostem (ošetřování nemocných, výuka mas) a vymezili se proti protestantům. Současně se objevuje zájem o mimoevropská území, a to tím spíše, že v polovině 16. století nebylo zřejmé, kolik pohanů

❏ Idealizované vyobrazení jezuitů v Novém světě z přelomu 19. a 20. století. Na obraze španělský jezuita Josė de Anchieta, který byl v minulém roce svatořečen

v zámoří je. Jezuité cítili potřebu přivést je co nejrychleji na pravou víru. Během prvních let po založení řádu, v roce 1534, vyrážejí první tovaryši do Indie, Afriky a brzy i do Brazílie.

? Které země patřily mezi cílové destinace jezuitských misí?

Jezuité si zakládali na tom, že nejdou nikam, kam nejsou zváni. Sami nic neiniciovali, ale velice úzce spolupracovali s hlavami států, které měly zájem. Existovaly takzvané vnitřní misie, které probíhaly v samotných katolických zemích a soustředily se především na vzdělávání venkovského obyvatelstva. Třeba jezuité v Itálii kritizovali zájem věnovaný americkým misím a říkali: tady na Sicílii máte svoji Ameriku, barbarské, nevzdělané Evropany, těm byste se měli věnovat. Další cíl představovaly misie proti tajným protestantům v katolických zemích, misie na podporu katolíků v protestantských zemích (jako v Anglii), na periferiích Evropy (například Laponsko), mezi židy, křesťanskými otroky v muslimském zajetí u alžírských pirátů a jinde. A nakonec misie, které měly úzkou vazbu na koloniální úsilí, ať už to byly snahy v Číně, v Africe nebo nejnověji v Novém světě.

V Americe misie probíhaly dvěma způsoby. Jednak bylo třeba na již kolonizovaných územích čerstvě obrácené obyvatelstvo upevňovat ve víře, ale jezuité

volili především cestu do pohraničí, kde dosud nebyla pevně ustavena koloniální moc. Tam měli mnohem větší manévrovací možnosti, ale pořád museli úzce spolupracovat s místními koloniálními úřady, jimž byli podrobeni.

? Jakou pozici měli mezi ostatními jezuité z české provincie?

Musíme se vrátit k úplnému počátku dobývání zámořských kolonií. Zodpovědnost za šíření křesťanství neměla být

Život v misii byl jednotvárný, na znamení zvonu se dělalo vše včetně sexuálního aktu

vůbec na králích, kteří území kolonizovali, jednalo se o úkol pro papeže. V této době papež ovšem neměl peníze ani lidi na to, aby obrovský misijní úkol realizoval. Došlo proto k dohodě a španělským králům byl udělen takzvaný královský patronát, čímž na sebe vzali povinnost šířit křesťanství. Měli za to obrovská privilegia. Třeba výběr desátku v Americe šel královské koruně, která ho měla zase investovat. Misie byla zároveň kolonizací, protože ve chvíli, kdy bylo obyvatelstvo zahraničních oblastí christianizováno a usazeno, ho šlo mnohem efektivněji využívat, stejně jako místní přírodní zdroje. Ačkoliv španělský král převzal misijní úkol, brzy

se ukázalo, že ani on nemá dost lidí, tím spíš, že chvíli předtím byla dokončena *reconquista* (znovudobývání území Španělska). Takže se obrátil na další evropská území s výzvou k vyslání misionářů. V této souvislosti bylo stanoveno omezení, že nešpanělští misionáři budou tvořit maximálně jednu čtvrtinu z celkového počtu. Většinou pocházeli z území příbuzných španělského krále, to znamená z českých zemí, dnešního Balkánu, Itálie, Maďarska, Polska, ale třeba i Francie.

Jak šla léta, počáteční nadšení vychládalo a samotní španělští kněží se do misí přestali hrnout. V pramenech nacházíme věčné stížnosti na misionáře narozené na americkém území kvůli nezájmu o misie. Raději seděli na pohodlných místech na univerzitách, v rezidencích a věnovali se maximálně jen civilizovaným indiánům. Zatímco naopak ve střední nebo jižní Evropě se hrnuly žádosti o vyslání do těch nejnehostinnějších oblastí. Přesto byli středoevropští misionáři ze strany španělských protějšků šikanováni. Španělům vadilo, že mluví jiným jazykem, podezírali je z tajného spřiznění s protestanty a navíc je vnímali jako barbary. Pro misionáře z české provincie (viz Němec, nebo Čech?) bylo proto důležité, že nesou pochodeň pravé víry a dokazují, že Čechy už nejsou luteránské nebo husitské hnízdo. Zároveň se cítili španělům nadřazení právě proto, že se vydávali do oblastí, kde by změkčilý španěl nepřežil.

◀ Mapa Nového světa od Sebastiana Munstera z 16. století

◀ Druh středoamerického ptáka, který se živí kukuřicí i plody stromů, jak jej v 18. století zachytil ve svém díle „Codex pictoricus mexicanus“ misionář Ignác Tirsch

KDO JE

Doc. Markéta Křížová, Ph.D. (* 1974)

Vystudovala etnologii a historii na FF UK, v současné době působí ve Středisku ibero-amerických studií FF UK. Zabývá se indiánskými kulturami Nového světa a koloniálními dějinami Ameriky, především vztahy původních obyvatel a Evropanů, formováním synkretických kultur na území Nového světa a dopady setkání s americkou realitou na evropské vnímání sebe sama a evropskou vědu. Vydala knihy *Ideální město v divočině* (2007), *Krvavé rituály Střední a Jižní Ameriky* (2011, se Zuzanou Kostíčovou a Sylvíí Květinovou) a *Otroctví v Novém světě v 16.–19. století* (2013).

▶ **Jezuitská misie San Ignacio Mini v dnešní Argentíně**

Ideální město

❓ Lišilo se misijní působení Tovaryšstva v Novém světě od ostatních míst?

I když někteří kolegové se mnou tak úplně nesouhlasí, jsem přesvědčená, že lišilo, protože Nový svět byl prostě nový svět. Od samého momentu svého objevení byl předmětem evropských fantazií. Afrika byla relativně známá, vědělo se, co od ní čekat. Nový svět byl hodně idealizovaný, i když po přímém kontaktu s americkými domorodci ideály trochu vyvanuly. Byl obrovský, ale míst, kde

existovaly nějaké domorodé státy nutné brát v úvahu, to znamená Mexiko a dnešní Peru, bylo málo. Jinak se jednalo o území relativně nepodrobené na rozdíl od Evropy, kde se státy stýkaly hranicemi, a jakýkoliv pokus o reformní aktivitu narážel na autoritu úřadů. V amerických pohraničních oblastech měli jezuité volnější ruce a mohli zde experimentovat s různými formami společenského uspořádání. Hlavním objektem zájmu nebyli až tak domorodci, ale v mnoha částech Ameriky se jezuité i příslušníci jiných řádů pokoušeli ustavit ideální křesťanské komunity, které by pak dali za vzor evropským křesťanům. To souvisí s důvodem, proč bylo vůbec Tovaryšstvo Ježíšovo ustaveno – a tím byla, všeobecná generální reforma křesťanství. Tady najednou měli lidi, kteří si nenesou břemeno dvou tisíc let politického a intelektuálního vývoje. Představovali jakousi

Indiáni je zásobovali potravinami, stejně jako vojenské jednotky, které hlídaly hranice. V některých případech produkovali také řemeslné výrobky. V ideálním případě nemuseli indiáni v dolech pracovat a zůstávali v misijním městě. Jezuité se je snažili maximálním způsobem chránit. A to byla jedna z motivací indiánů, proč do měst chodit. Navíc se jezuité pokoušeli o takové věci, jako bylo plánované hospodaření a ukládání přebytků. Ve chvíli, kdy přišel hladomor, si mohly misie navzájem vypomoct.

❓ Jaká hierarchie v misiích panovala?

Misionář v nich měl absolutní autoritu. V oblastech, kde ji bylo těžké prosadit, měl u sebe oddíl vojáků, který mu ji zajišťoval. Přítomnost jednotky mu také umožňovala, že nemusel sám trestat. Sice rozhodl o trestu, ale provedli ho španělští vojáci. V takovém případě

I když byly kakau přisuzovány afrodisiakální účinky, vytvořili si na něm někteří jezuité závislost

nepopsanou desku a jejich případné špatné rysy se vykořeňovaly snáze než nešvary Evropanů, upevněné dlouhými staletími civilizovaného života.

❓ Jak vypadal život v „ukázkovém“ misijním městě?

Misijní město v pohraničí mělo být v ideálním případě izolováno od okolního světa, ale ne zcela. Mělo být samozásobitelské, takže kombinovalo zemědělství a řemesla a obklopovalo jej zemědělské území. Indiáni v ideálním případě pracovali částečně na komunitních pozemcích misie, částečně na pozemcích, které jim byly přiděleny k osobnímu užívání. Jelikož bylo město podporováno z královské pokladny, která nestačila, muselo si na sebe vydělat. A to byl základní úkol misionářů, protože pokud město neprosperovalo, indiáni jim utekli. Protože muselo obchodovat, nemohlo být izolováno stoprocentně. Na severu Nového Španělska (dnešní Mexiko a jihozápad USA) byly misie často zakládány ve vztahu k městům s těžbou stříbra.

byl misionář autoritou, ale nebylo to tak vidět. Rovněž místní elity vybíral misionář. Indiánský náčelník musel být schopen manévrovat, vyhovět jak řadovým indiánům, tak jemu. Indiáni byli pod absolutním dozorem, veškeré životní činnosti byly rytmizovány stejně a na znamení zvonu se dělalo všechno včetně sexuálního aktu. Zazvonil zvon, všichni vstali, pomodlili se, nasnídali, všichni šli v totožném oblečení pracovat, ve stejnou dobu se vrátili, pak zase zazvonily zvony a měli volno. Bylo to hodně jednotvárné, což samozřejmě všichni indiáni nebyli ochotni snášet. Ale bylo to lepší než práce na plantáži nebo v dole.

Vítání i vyhánění

❓ Jak fungovala spolupráce koloniální správy a misionářů?

Na jedné straně spolupracovali, ale na druhé, jezuité sledovali vlastní cíle. Koloniální správa obvykle usilovala o co nejrychlejší ukončení procesu christianizace: v ideálním případě měl jezuita přijít, třeba deset let působit a pak odejít. Osada se měla změnit ve standardní farnost a indiáni se měli plně zapojit do života. Prakticky jezuité dokázali tenhle proces zpomalovat třeba na 150 let. To

ČESKÁ PROVINCE

Němec, nebo Čech?

Organizační struktura Tovaryšstva Ježíšova byla třístupňová. Řád se dělil na takzvané asistence (například španělskou, portugalskou nebo německou). Představeným byl asistent přímo podřízený generálovi řádu. Asistence se pak dělila na provincie. Česká provincie, kam spadala i Morava a Slezsko, patřila do asistence německé. Mateřským jazykem misionářů z české provincie bývala čeština nebo němčina (povinně museli zvládnout i druhý jazyk), ale patřili sem i jezuité narození v jiných zemích, kteří pouze vykonávali svou službu v rámci provincie. Sami misionáři se často označovali za „Němce“, obvykle tím ale pouze dávali najevo, že administrativně spadají do německé asistence.

Jezuité z české provincie někdy projevovali zemský patriotismus, například při pojmenování přístavu nebo města po Janu Nepomuckém, ale nikdy se neoháněli svým „češtvím“. Spíš cítili sounáležitost mezi sebou a s ostatními „Němci“ proti „Španělům“. I proto, že se často setkávali s ústrky jak od španělských spolubratrů, tak od kolonistů, pro svou špatnou znalost španělštiny nebo třeba proto, že byli podezříváni z intrik proti španělskému králi. Misionáři z českých zemí tedy o sobě psali „*my Němci*“ a na druhé straně se sešlo pět německých misionářů, z nichž ani jeden nebyl Čech, aby oslavili svátek sv. Václava.

▶ **Misionář v Brazílii na kresbě z 18. století**

znamená, že jednu misií drželi vykoupenou ze systému koloniální společnosti a prováděli si v ní své sociálně-nábožensko-reformní experimenty, což samozřejmě koloniální představitelé těžko snášeli. S postupným zahušťováním osídlení na hranici se také množily spory o vodu, ornou půdu, indiánskou pracovní sílu a podobně.

Indiáni určitě nebyli jen pasivním objektem zájmu jezuitů. Dokázali sami misionáře v něčem ovlivnit nebo přímo změnit?

Snažili se s nimi nějakým způsobem manipulovat, hlavně ve vzájemných kmenových sporech. Jezuité byli nuceni se přizpůsobovat místnímu životnímu stylu. Mnozí třeba odmítali jíst kukuřici, protože jim nechutnala a připadala jim špatně stravitelná, ale museli. Typickým jevem nejen u jezuitů z Evropy byl návyk na kakao. Kakau byly tehdy přisuzovány afrodiziakální účinky, takže pro kněze-misionáře nešlo o úplně vhodný nápoj. Jezuité se z toho sice zpovídali, ale i tak ho pili znovu. Na jednu stranu se přizpůsobovali, ovšem na druhé se jim stýskalo, takže prosili, aby jim z domova poslali pamlsky a podobně. Existovali ale misionáři, kteří se přizpůsobili dokonale. To je případ jezuita Josefa Neumanna z české provincie, který se s indiány až ztotožnil. Když sloužil mezi bojovnými Tarahumary a ostatní misie zachvátilo povstání, jeho indiáni jej bránili. Ale on jim nikdy nic neslevil, s čímž souvisí i příhoda, kdy indiáni hodlali tajně v noci pořádat alkoholové orgie. Ty pro ně měly rituální význam. Opíjeli se tak,

že z toho zvraceli, což vnímali jako očistu, ale Neumann to samozřejmě těžce snášel. Rozhodl se proto, že se vydá s nimi a převlékl se za indiána. Hodil přes sebe deku, nasadil si klobouk a nepoznan šel s nimi. Když se usadili a začali pít, vstal, dal se poznat a rozkopal jim nádoby s alkoholem. Všichni se strašně styděli a znovu už to nedělali. Jinými slovy, Neumann od nich nebyl k rozeznání. Nelze říct, že se z jezuitů stali indiáni, to v žádném případě, ale někdy jim prostě vyhovoval víc primitivní život v krásné přírodě. Zejména v 18. století začínali být někteří z nich citliví k jejím půvabům.

Stručně řečeno, indiáni misionáře určitě hluboce ovlivnili. Pro jezuitu to znamenalo značné rozšíření obzorů, které částečně dokázali přenést čtenářům svých dopisů do Evropy. Podle nich indiáni mysleli jinak, ale pokud se to netýkalo věrouky, nemuselo to být tak úplně špatné. V určitém směru možná žili lépe.

? Do jaké míry byly misijní projekty úspěšné?

To je asi nejtěžší otázka. Snažím se na ni odpovědět už deset či patnáct let a zatím jsem se k definitivnímu výsledku nedopracovala. Když se na to podíváme zcela pragmatičtěji, tak samozřejmě úspěšné nebyly. Jednak jezuité neuspěli v manévrování s královskou mocí, která je roku 1767 vykázala ze země, a jednak

DOPISY

„Listovní tajemství“

Už v nařízení Ignáce z Loyoly stojí, že dopis má být psán dvojmo. Zdůvodňuje to tak, že pokud se člen Tovaryšstva nachází v opuštěných oblastech, každý se dozví, že dopis dostal a bude si ho chtít přečíst. Bylo by pak trapné list překládat a ukazovat jen část. Proto měli jezuité zasílat oficiální a důvěrný dopis. Díky tomuto dvojmu zpracování je možné narazit na protichůdné zprávy z misií, kdy v oficiální verzi v misií vše jen kvete, zatímco neoficiální vyjmenovává velmi citelné problémy.

◀ Socha Ignáce z Loyoly z 18. století

v misiích docházelo často k nepokojům, takže mnohé zanikly. Misijní experiment se nepodařilo uchovat a je otázka, nakolik se povedlo evropskou společnost ovlivnit způsobem, který jezuité zamýšleli – dají jí vzor. Na druhé straně jezuité díky tomu, že zásobovali evropskou společnost tištěnými rukopisnými zprávami, dopisy, obrazovým svědectvím typu *Codex pictoricus mexicanus* od Ignáce Tirsche (viz str.), dokázali Nový svět otevřít a nabídnout evropské společnosti alternativní společenský model. Byli vlastně jedním z faktorů, který jí pomohl myšlenkově se otevřít. V řadě indiánských společností bohužel misie urychlily jejich zánik. Ale některým etnikům poskytly jakýsi intelektuální a zároveň faktický azyl, takže se dokázaly adaptovat na poměry španělské koloniální expanze a čelit jí. ◀

◀ Domorodci a jezuitští misionáři při založení jihoamerického São Paula v roce 1554, dnes největšího města Brazílie. Autor Oscar Pereira da Silva (1909)

